

Bide desbideratuak.

**Literatura eta arte
garaikideen inguruko
ikerketa feministak**

Irati Majuelo Itoiz, Ibon Egaña Etxeberria (argtz.)

Garazi Ansa Arbelaiz, Haizea Barcenilla Garcia,
Ibon Egaña Etxeberria, Enara Iratzagorria Gancedo,
Ane Lekuona Mariscal, Maite Luengo Aguirre,
Irati Majuelo Itoiz, Amaia Mariezkurrena Serrano,
Elena Olave Duñabeitia, Jone Rubio Mazkieran

Udako Euskal **Unibertsitatea**
Bilbo, 2025

© Udako Euskal Unibertsitatea
© Irati Majuelo Itoiz, Ibon Egaña Etxeberria

ISBN: 978-84-8438-956-9
Lege-gordailua: BI-01650-2025

Laguntzaileak: Bizkaiko Foru Aldundia

Hariak. Literaturaren eta arteen inguruko ikerketa feministak.
EHUko ikerketa-taldea

Inprimategia: IMPRIME_ ABZ Impresión Digital
Azalaren diseinua: Igor Markaida
Azaleko argazkia: Elena Sarasola
Hizkuntza-zuzenketen arduraduna: Ander Altuna Gabiola

Banatzailleak:
UEU. Erribera 14, 1.D Bilbo 946 790 546 argitalpenak@ueu.eus
Elkar Banaketa: Igerabide 88, Donostia
www.ueu.eus

Galarazita dago liburu honen kopia egitea, osoa nahiz zatikakoa, edozein modutara delarik ere, edizio honen Copyright-jabeen baimenik gabe.

Liburu honek UEUren argitalpengintzako ebaluazio-prozesua gainditu du.

Aurkibidea

Sarrera, Irati Majuelo Itoiz eta Ibon Egaña Etxeberria	7
1. ATALA. IRUDIAK ETA IRUDITERIAK	13
1. Iruditeria hegemonikoaren berrerabilpen aktibista <i>Geu Emakumeok aldizkari feministan, Maite Luengo Aguirre</i>	15
2. Memoria eta desira bolleroak Elena Sarasolaren argazki-artxiboan, <i>Elena Olave Duñabeitia</i>	37
3. Gorputza, irudien markoez haraindi. Erregimen eskopikoari erresistentzia Lizar Begoñaren poesian, <i>Ibon Egaña Etxeberria</i>	59
4. Gerra-indarkeriak zeharkatutako gorputz-erresistentziak XXI. mendeko euskal eleberrigintzan, <i>Amaia Mariezkurrena Serrano</i>	81
2. ATALA: DESEROSOTASUNA ETA TRANSGRESIOA ESPAZIO PUBLIKOAN	101
5. Emakume okerrak: hiri-ibiltari transgresoreak euskal eleberrigintzan, <i>Irati Majuelo Itoiz</i>	103
6. Deserosotasunaren estetika: Las Vulpes, punk feminista eta gorputzaren politikak, <i>Jone Rubio Mazkieran</i>	121

3. ATALA: EMAKUME ARTISTEN EGILETZATIK HISTORIOGRAFIA BIRPENTSATZEN... 143

7. «Maitasunak ez du preziorik, nire lanak bai». Emakume artistak
eta etxeko lanak. 1965-1975, *Ane Lekuona-Mariscal* 145
8. Adierazpen plastiko eta literarioen artean: María Franciska Dapena
eta bere kartzela-egonaldia, *Enara Iratzagorria Garcedo*..... 165
9. Hostoak sentituz, lurra besarkatuz. Juana Cima eta Victoria Montolivo
ekologiaren eta feminismoaren artean, *Garazi Ansa Arbelaiz*.....191
10. Feminitate kontrajarriak Rosa Valverderen lanean,
Haizea Barcenilla Garcia 211

Sarrera

Irati Majuelo Itoiz eta Ibon Egaña Etxeberria

Hariak EHUko ikerketa-taldea asmo zehatz batekin jaio zen: gurean kultur sorkuntza garaikideari perspektiba feministatik behatzen dioten ikertzaileak elkartzea. Izan ere, ikusten genuen bazela interesa, batetik, metodologia feministak arakatzeko eta, bestetik, horiek gertuko testuinguru kulturala aztertzean aplikatzeko. Horren lekuko dira azken hamarkadan ikuspegi feministatik egin diren hitzaldi, jardunaldi, argitalpen, tesi eta bestelako ikerketa-lan gero eta ugariagoak. Kezka horiei heltzeko espazio egonkorragoa eskaintzeko asmoz osatu genuen taldea eta, hala, arte garaikidea eta euskal literatura aztergai ditugun hainbat ikertzaile batzen hasi ginen, bidea elkarrekin egitea posible ote zen ikusteko.

Zein dira partekatzen ditugun metodologiak? Nola irakurtzen dugu euskal arte eta literatura garaikidearen historia, eta nola berridatz dezakegu? Alderatu eta uztar daitezke diziplina bakoitzean ikertutakoak? Horiek izan ziren elkarrekin lan egitera eramán gintuzten galderak. UEUK eman zigun parada diziplina desberdinetatik gentozen ikertzaileoi elkarrekin auzi horiei buruz pentsatzeko, 2019-2020 ikasturtean abian jarritako *Euskal kultur sorkuntza eta kritika feminista* graduondokoaren testuinguruan. Ondotik, zenbait proiektutan elkarrekin lanean aritu ostean, 2023an egituratu ginen unibertsitateko ikerketa-talde gisa, eta ordutik galdera horiei erantzuteko lanean aritu gara. Bide horretan, 2025eko udan «Euskal literatura eta arte garaikideen irakurketa feministak eta queerrak. Espazioak, afektuak eta erresistentziak» jardunaldia egin genuen UEUko ikastaroen barruan. Bertan azaldu genituen azken urteotan landutako hainbat ikerketa, eta aldaketa batzuk gorabehera, horiek jasotzen ditu liburu honek ere. Beraz, *Hariak* taldeak azken urteotan egindako lanaren lagin bat duzue hau.

Bide desbideratuak da gure lanen bildumari jarri diogun izenburua. Liburu honetan aurkituko dituzun artistak, testuak, biografiak, artxiboak, iruditeriak, gorputzak desbideratuak dira, bai, baina bidea egin dute guganaino. Azken finean, ezkutuan izan arren, ezohikoak izan arren, ikertuak izan ez arren gure historiaren, gure imajinarioen parte dira, eta hala jaso nahiko genituzke. Garrantzitsua iruditzen zaigu euskal artearen eta literaturaren historiek bigarren planoan edo ahaztuta utzi duten hori lehen lerrora ekartzea, eta bestelako kontakizun batzuk, beste irakurketa batzuk, beste historiografia batzuk proposatzea.

Askotariko lanak biltzen dira bilduma honetan, esan bezala, bi diziplinatatik datozenak: literatur kritikatik eta artearen historiatik. Liburu hau osatzen duten hamar ikerketa-lanak ez ditugu, ordea, diziplinen arabera antolatu, ezta irizpide kronologikoen arabera ere. Testuek elkarri egiten dizkioten oihartzunei entzun nahi izan diegu, eta elkarriketan jarri nahi izan ditugu garai, gai edo diziplina desberdinetatik datozen ikerketa-lanak, auzi, kontzeptu edo kezka bertsuei ertz desberdinetatik heltzen dieten kapituluak elkarrekin aurkeztuz.

Lehen atalak jasotzen dituen lau testuek irudiak eta irudikapenak dituzte ikergai, esanahi desberdinez: Elena Sarasolaren 1980 eta 1990etako argazkigintzari erreparatzen dio Elena Olavek, argazki-artxiboak memoria bollero bat sortzeko duen potentzialitate afektiboa ikertzeko asmoz. Garai eta testuinguru bertsuan Bilbon Bizkaiko Emakumeen Asanbladak plazaratutako *Geu emakumeok* aldizkariari begira jarri da, berriz, Maite Luengo eta, zehazki, aldizkariaren alderdi grafikoari. Margolan ezagunen berrerabilpen aktibista aztertu du, eta nola imajinario kolektiboan zeuden artelanak asmo feminista eta subertsiboz berridatzi ziren argitalpen hartan. Bestelako imajinario batzuk berrikusi ditu, berriz, Amaia Mariezkurrenak: 1936ko Gerrari buruzko euskal nobelagintzak sortutakoak, alegia. Historia patriarkalek ahaztutako indarkeria eta gorputzei behatu die, Uxue Alberdi, Juan Kruz Igerabide, Jokin Muñoz eta Txema Garcia-Vianaren eleberrietako gerra-indarkeriak ikuspegi feministatik berrirakurri baititu eta haien erresistentziarako bideak azpimarratu. Ibon Egañaren testuak, azkenik, irudiek gaur egungo gizartean duten nagusitasunari Lizar Begoñaren poesiak nola erantzuten dion aztertu du, eta haren poesia-lana erregimen eskopikoarekiko erresistentzia-gune gisa irakurtzea proposatu du.

Liburuaren bigarren atalak emakumezkoen gorputzen transgresiorako aukerez egiten du gogoeta, punkaren estetikatik hurbil dauden proposamen artistikoak aztertuz. Irati Majueloren ikerketak Uxue Alberdiren *Jenisjoplin* eta Sonia Gonzalezen *Ugerra eta kedarra* nobelak hartzen ditu abiapuntutzat, emakume okerrak eta haien gorputzak espazio publikoan egoteak dakarren transgresioari erreparatzeko, horretarako hiriko espazio publikoan dabilen *flâneuse* ibiltariaren kontzeptua baliatuz. Jone Rubioren ikerketak, berriz, Las Vulpes talde punk bilbotarrari eta, bereziki, haren eszenaratze eta performanceari jarri die arreta. Aztertu du testuinguru hartan emakumeen gorputzak eredu nazionalkatolikoa urratzeko bide bihurtu zirela, baita ekintza sozial, artistiko eta politikorako tresna ere.

Bildumaren hirugarren eta azken atalean batu ditugu, aldiz, emakumezko artista edo artista-multzo zehatzen inguruko ikerlanak. Egiletasuna dute denek

ikergai, bereziki, ikusarazten dute historiografia patriarkal eta androzentrikoak ezbaian jarri dituela emakumezko artista horiek. Egiletasuna ukatzeko edo ezbaian jartzeko moduak askotarikoak direla igar daiteke: Rosa Valverderen arte-sorkuntzaren balizko femeninotasuna haren obra gutxiesteko nola erabili izan den aztertu du Haizea Barcenillak, eta Garazi Ansaren lanak, bestalde, azaltzen du konpromiso ekologista eta feminista Juana Cima eta Victoria Montolivoren obra aintzatesteko traba izan zela kritikaren begietara. Mari Franciska Dapena diziplina ugaritako artista gisa aldarrikatzen du, berriz, Enara Iratzagorriaren ikerketak, haren obra zabaletik ahanzturan geratutako lan literarioa eta obra piktorikoa berreskuratzeaz batera. Azkenik, Ane Lekuonak frankismo-garaiko artista emakumezkoei begiratu die eta, zehazki, 1965 eta 1975 artean etxeko lanak beren obretan irudikatu zituzten artistei. Emakumezko artista izateak garaiko testuinguruan zekartzan kontraesanak azaleratu ditu, etxeko lanen errepresentazio moduak ikertzearekin batera.

Askotarikoak dira liburuak aztergai dituen artxiboak, hasi frankismo-garaiko artisten obratik, eta amaitu 2020an argiratutako poema-liburu batekin, eta hain zuzen, arteen eta literaturaren historia eta kritika feminista batek artxiboaren irekitasunaren alde egin behar duela, bestelako artxiboak aintzat hartu behar dituela proposatzera datoz lanok. Horregatik, kapitulu hauetan ahanzturan geratutako egile edo obrak hartu dira hizpide, *underground* zirkuituetan edo kartzelan sortutako lanak, edo egile jakinik gabe, proiektu kolektibo baten testuinguruan egindako esku-hartze artistikoak. Historiografia eta kritika feministak, izan ere, nahitaezkoa du historia egile eta obra handien segida batekin parekatzen duen ideia ezbaian jartzea. Hori dela eta, liburu honetan artxibo pribatuak, gutunak eta elkarrizketak ere arakutzen dira, obrak eta egileak beren testuinguruan ulertu eta kokatzeko bitarteko gisa ulertzen baitira.

Artxiboaren irekitasuna bezala, kritika eta ikerketa feministek beharrezko dute metodologiak birpentsatzea ere. Askotarikoak dira ikerketa hauetan baliatu diren bide metodologikoak, eta norabide horretan ere ekarpena egin nahi luke liburu honek, kultur sorkuntzen ikerketa feministarako lagungarri izan daitezkeen metodologiak ekarriz Euskal Herriko corpusen azterketara. Hala, emozioen eta afektuen inguruko teoria eta proposamen metodologikoak artxiboak bestela irakurtzeko bidea direla proposatzen da liburuan zehar: dela frankismo-garaiko emakume artistek beren egiletasunarekiko gatazka afektiboki nola bizi zuten aztertzeko, dela lesbofeminismoaren memoria bisualak zer afektu aktibatzen dituen ikertzeko, dela egungo poesiak kapitalismoaren azelerazioak eragindako emozioak nola islatzen dituen aztertzeko. Gorputza ikerketaren erdigunean kokatzen duten hurbilpen teoriko eta metodologikoek ere badute lekurik

liburu honetan: «gorputz politiko» kontzeptua lagungarri da, esaterako, punk feministaren interbentzioa pentsatzeko, edo «gorputz-erresistentzia» gerra-garaiko indarkeriak ikuspegi feministatik birpentsatzeko. Gorputza erdigunean jartzen da, halaber, 90etako presio estetiko feministotik emandako erantzun bisual kontrahegemonikoak aztertzean edo ekofeministotik 1970etan eginiko proposamen artistikoak azaltzean. Espazioa ikerketa literarioaren abiapuntuan jartzeak ere bestelako irakurbideak irekitzen ditu, *flâneuse* garaikideei eskainitako kapituluak ikus daitekeenez.

Metodologia feministak eta queerrak lantzeak, bestalde, ezinbestean dakar Mendebaldeko pentsamendu androzentrikoa egituratu duten dikotomia ugari zalantzan jartzea. Espazio publikoaren eta pribatuaren arteko bereizketa, esaterako, etengabe jartzen da ezbaian ikerketa-lan hauetan. Espazio publikoa modu transgresorean okupatzen duten emakume-gorputzek, kasu, kolokan jartzen dute pentsamendu binario hori; etxeko lanak eta etxetresnak espazio domestikotik arte-erakusketa baten testuingurura ateratzeak esferen arteko banaketa pitzatzea dakar; kartzelan sortutako testu pribatu bat argitaratu eta publiko egiteak nozio horiek ezbaian jartzen ditu ezinbestean. Intimoa eta publikoa kontrajartzen dituen binarismoa da auzitan jartzen den beste dikotomietako bat. Liburu honetan jaso den argazki bidezko memoria lesbofeministaren ikerketak espazio publikoan erakutsitako intimitateak duen esanahi politikoa lehen planora ekartzen du, ildo horretan. Bestalde, indibidual/pertsonala eta kolektiboa bereizten dituen dikotomia ere kolokan jartzen dute ikerketa hauek: Dapenaren kartzelako gogoeta autobiografikoek, izan ere, badute bizipen unibertsal bat irudikatzeko bokaziorik, edo etxeko lanen inguruko obra indibidualek emakume askoren bizipen eta ondoezei eman zieten forma. Era berean kuestionatzen da maskulinoaren eta femeninoaren arteko oposizioa, baita bietako bakoitzari konnotazio baloratibo desberdinak ematea ere, Rosa Valverderen obraren harrerari erreparatzen zaionean. Heteroarauaren oinarrian dagoen pentsamendu bitarra kolokan jartzen dute, halaber, desira bolleroaren agerpenek, izan Elena Sarasolaren argazkietan, izan Lizar Begoñaren poemetan, besteak beste.

Honenbestez, ordena patriarkalari aurre egiteko emakumeek erabilitako estrategia anitzen testigu da liburu hau, eta testu-bilduma baliagarri zaigu pentsatzeko estrategia horiek ere askotarikoak izan direla, batzuk agerikoagoak, besteak zeharkakoagoak. Gerra-testuinguruan indarkeria jasandako emakumeen agentzia azpimarratzen da, esaterako, 36ko altxamenduari buruzko eleberrigintza aztertzean; kartzela-erregimen frankistari bizirauteko estrategiak, berriz, Dapenari buruzko kapituluak. Bestetik, sortzaileek egindako zenbait hautu estetiko ere erresistentziarako eta subertsiorako estrategia gisa uler ditzakegu:

objektuak eta irudiak testuinguru berrietan kokatu eta haiei esanahi berriak ematea da horren adibide, edo baita *mainstream* aldizkarietako emakumeen figurak berrinterpretatu eta esanahi politikoz irakurtzea ere. Umorea da, orobat, ironiarekin batera, erresistentziarako eta subertsiorako azaleratu den beste tresna feminista bat, Rosa Valverderen obran edo *Geu emakumeok* aldizkariko irudietan ikus daitekeen bezala.

Garai desberdinetan bizi izandako egileez eta testuinguru askotarikoetan sortutako obrez dihardute ikerketa hauek, baina bada guztietan ere garaiko kezka feminista edo protofeministekiko lotura-hari bat, batzuetan inplizituagoa, bestetan esplizituagoa. Badira intentzionalitate politiko eta feminista argiz egindako obrak, mugimendu eta talde feministen abaroan sortutakoak, baina badira pentsamendu feminista artikulatu batekiko harreman zuzenik gabe sortutakoak, edo lotura hori obrak sortu eta hamarkada batzuk beranduago egin duten egileak. Hala, testu hauek proposatzen dute irekitasun horretatik irakurri behar dugula pentsamendu feministaren eta obra edo egile hauen arteko lotura, gaur egungo momentuari dagokion irakurketa bat bere horretan duela hamarkada batzuetako obra batera eramane gabe, baina aldi berean obra eta egile horiek izan baduten kezka kolektibo eta politikoari ezikusi egin gabe.

Ikus daitekeenez, beraz, arte garaikidearen eta literaturaren alorretatik abiatuta, askotariko artikulak biltzen ditu liburu honek. Aurkezten ditugun idazle eta artistak sortzaile kanonikoen figuretatik at ulertu dira, baita haien sorkuntzak ere, eta beraz, molde arruntetatik haragoko metodologiak eta irakurketa-proposamenak eskatzen dituzte, bidean ahaztu nahi ez baditugu. Hori dela eta, hemen proposatzen diren ikerketek literatura eta arteen inguruko kontakizun nagusiak ezbaian jartzen dituzte. Azken urteotan, sorkuntza literario eta artistikoei buruzko kritika, ikerketa eta historia feminista ibilbidea egiten ari da unibertsitatean eta handik kanpo, eta liburu honek ere ekarpena egin nahi du norabide horretan.